

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента доктора наук з фізичного виховання і спорту, професора Кашуби Віталія Олександровича – на дисертаційну роботу Виноградової Маргарити Сергіївни «Ерготерапія дітей з розладами аутистичного спектра періоду другого дитинства в контексті війни», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія»

Актуальність теми дослідження. Розлади аутистичного спектра (РАС) є нейророзвитковими порушеннями та становлять значущу міждисциплінарну проблему для систем охорони здоров'я, освіти та соціальної реабілітації. За сучасними епідеміологічними даними, поширеність РАС становить приблизно 1 випадок на 36 дітей у США та близько 1 випадку на 160 дітей у світі, що визначає високу соціально-медичну актуальність проблеми та потребу в удосконаленні підходів до абілітації й реабілітації.

Ерготерапія є ключовим компонентом мультидисциплінарної допомоги дітям з РАС і спрямована на розвиток навичок самообслуговування, навчальної та ігрової діяльності, сенсорної регуляції та підвищення рівня автономії. Міжнародний досвід підтверджує ефективність ерготерапевтичних втручань, особливо за умови їх інтеграції в освітнє середовище.

В Україні впровадження ерготерапії в шкільну систему залишається недостатньо структурованим, що обмежує можливості комплексної підтримки дітей з РАС порівняно з країнами, де ця практика є нормативно закріпленою.

Актуальність проблеми суттєво зростає в умовах війни, яка порушує стабільність середовища, посилює стрес та знижує доступ до реабілітаційних і освітніх послуг. У цих умовах інтеграція ерготерапії в освітній процес набуває критичного значення для підтримки функціонування та якості життя дітей з РАС.

Таким чином, поєднання клінічної ерготерапії та адаптації освітнього середовища є сучасним науково обґрунтованим підходом до підвищення ефективності реабілітації дітей з РАС, особливо в умовах воєнного часу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Основні положення дисертаційної роботи є достатньо обґрунтованими, базуються на сучасних наукових джерелах, результатах власного клінічного дослідження та коректному застосуванні методів математичної статистики. Висновки логічно випливають із отриманих емпіричних даних і є належним чином аргументованими.

Методологічна основа дослідження є адекватною поставленій меті та завданням і включає комплекс взаємодоповнюючих методів: аналіз науково-методичної літератури, контент-аналіз медичної документації, стандартизовані клінічні та опитувальні методики, а також статистичні методи обробки даних.

Аналіз науково-методичної літератури дозволив систематизувати сучасні підходи до ерготерапії дітей з РАС, у тому числі в умовах воєнного контексту, та обґрунтувати актуальність дослідження, визначити його мету, завдання та методологічні підходи. Контент-аналіз медичної документації забезпечив отримання даних щодо ступеня тяжкості РАС та демографічних характеристик вибірки.

Оцінка функціональної незалежності дітей застосовувалась для визначення рівня сформованості навичок повсякденної діяльності. Короткий сенсорний профіль використовувався для оцінки особливостей сенсорної обробки та формування індивідуального сенсорного профілю. Педіатричний опитувальник якості життя (батьківська форма) застосовувався для визначення рівня якості життя дітей. Методи математичної статистики були використані для розрахунку основних статистичних показників, порівняння груп та оцінки динаміки досліджуваних параметрів.

Наукові результати дисертації висвітлені в 6 наукових публікаціях: 3 статті у наукових виданнях з переліку наукових фахових видань України, 3 публікації апробаційного характеру

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до Плану науково-дослідної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України на 2021–2025 роки в межах теми 4.1 «Підвищення рівня функціональної незалежності та заняттєвої участі осіб різних нозологічних груп за допомогою програм ерготерапевтичних втручань» (державний реєстраційний номер 0121U107532). Отримані результати є складовою зазначеної науково-дослідної роботи та спрямовані на удосконалення науково-методичних підходів до ерготерапевтичної допомоги дітям з порушеннями розвитку, зокрема з РАС.

Представлене дисертаційне дослідження характеризується належним рівнем наукової новизни та забезпечує суттєвий приріст знань у галузі ерготерапії. У роботі:

уперше здійснено порівняльний аналіз ефективності трьох підходів до ерготерапевтичних втручань (консультативного, клінічного та комбінованого з адаптацією шкільного середовища) за показниками активності повсякденного життя, сенсорного профілю та якості життя дітей з РАС;

уперше отримано дані щодо динаміки самообслуговування, мобільності, соціальної функціональності, сенсорного профілю та якості життя дітей після різних форматів ерготерапевтичних втручань у період другого дитинства;

уперше встановлено ефективність комплексної програми, що поєднує клінічні ерготерапевтичні втручання з адаптацією шкільного середовища в умовах воєнного стану;

підтверджено позитивний вплив ерготерапії на функціональні показники та якість життя дітей з РАС, зокрема в умовах війни;

доповнено наукові дані щодо ефективності ерготерапевтичних втручань у дітей з РАС, особливостей їх сенсорного профілю та рівня повсякденної активності;

розширено уявлення про ефективність ерготерапії у дітей з порушеннями сенсорної обробки та інтеграції інформації.

Таким чином, отримані результати суттєво поглиблюють наукові уявлення про можливості та ефективність ерготерапевтичних втручань у дітей з РАС та мають як теоретичне, так і прикладне значення.

Практична значущість дисертаційного дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення системи ерготерапевтичної допомоги дітям з розладами аутистичного спектра в Україні в межах мультидисциплінарного підходу з урахуванням умов воєнного стану.

Отримані наукові дані пройшли апробацію та впроваджені у практичну діяльність Міжнародного центру реабілітації та нейрофізіології під час надання реабілітаційної допомоги дітям з РАС, що підтверджує їх прикладну ефективність та клінічну значущість.

Крім того, результати дослідження інтегровані в освітній процес кафедри терапії та реабілітації Національного університету фізичного виховання і спорту України та використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Ерготерапія в педіатрії», «Ерготерапія в шкільному середовищі», «Ерготерапія осіб з травмами війни», що підтверджується відповідними актами впровадження.

Оцінка структури, змісту та оформлення дисертації. Дисертаційна робота характеризується чіткою логічною та композиційною структурою, що забезпечує послідовне і системне розкриття наукової проблематики. Матеріал викладено у логічній послідовності, яка відповідає меті, завданням і концепції дослідження.

Дисертаційна робота викладена на 166 сторінках друкованого тексту та має чітко структуровану композицію, що включає анотацію, вступ, п'ять розділів основного змісту, висновки, список використаних джерел і додатки. Така побудова забезпечує логічну послідовність викладення матеріалу та повноту розкриття досліджуваної проблематики.

Джерельна база є достатньо широкою та сучасною: використано 185 найменувань наукової та навчально-методичної літератури, з яких 138 становлять іноземні джерела, що свідчить про високий рівень опрацювання міжнародного наукового контексту та актуальність теоретичного підґрунтя дослідження.

Робота містить 9 таблиць і 10 рисунків, які наочно відображають результати дослідження та сприяють кращому сприйняттю й інтерпретації отриманих даних.

Вступна частина дисертації виконана на належному науково-методичному рівні та відповідає встановленим вимогам до оформлення дисертаційних досліджень. У ній ґрунтовно обґрунтовано актуальність обраної теми, чітко визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету, завдання та інші компоненти наукового апарату роботи. Також у вступі відображено основні аспекти апробації результатів дослідження, що свідчить про їх практичну перевірку та впровадження. Загалом вступ забезпечує

логічне та послідовне входження в проблематику дослідження і створює належну методологічну основу для подальшого викладення матеріалу.

У **першому розділі дисертаційної роботи**, присвяченому сучасним підходам до ерготерапії дітей з РАС другого дитинства в умовах війни, здобувачкою здійснено ґрунтовний та системний аналіз сучасних наукових джерел.

Розглянуто РАС як складну медико-соціальну проблему, узагальнено клініко-фізіологічні особливості дітей другого дитинства з даною нозологією, а також проаналізовано сучасні підходи до ерготерапевтичної допомоги дітям з РАС у мирний та воєнний час із урахуванням міжнародного та вітчизняного досвіду.

Проведений аналіз дозволив окреслити сучасний стан проблеми, виявити недостатньо розроблені аспекти та обґрунтувати напрями подальшого наукового дослідження.

У **другому розділі дисертаційної роботи** представлено комплекс використаних методів дослідження та детально описано організаційні засади його проведення. Обґрунтовано вибір методичного інструментарію відповідно до мети та завдань дослідження, що забезпечує його валідність і надійність.

Окреслено етапи дослідження, характеристику вибірки та умови його реалізації, що дозволяє відтворити логіку наукового пошуку та забезпечує належний рівень прозорості дослідницької процедури. Загалом розділ свідчить про методологічну коректність та достатню обґрунтованість організації експериментальної частини роботи.

У **третьому розділі дисертаційної роботи** представлено результати констатувального експерименту та детально описано програми ерготерапевтичних втручань для трьох груп дітей періоду другого дитинства з розладами аутистичного спектра в умовах війни.

Здобувачкою чітко охарактеризовано дизайн дослідження, зокрема виділено три групи втручань: консультативні ерготерапевтичні послуги, клінічні ерготерапевтичні втручання та комбінований підхід із додатковою адаптацією шкільного середовища. Усі учасники мали діагноз за МКХ-11 (6A02.2), що забезпечує однорідність вибірки за нозологічним критерієм.

Розділ містить ґрунтовне обґрунтування вибору функціональних доменів відповідно до МКФ, що дозволило цілеспрямовано структурувати терапевтичні втручання з урахуванням когнітивних, сенсорних, психомоторних та психосоціальних функцій дітей.

Особливу увагу приділено впливу воєнного контексту на організацію втручань, зокрема порушенню повсякденних рутин, підвищенню рівня тривожності та необхідності формування адаптивних стратегій поведінки у дітей та їхніх сімей. Це свідчить про врахування екологічних і соціальних детермінант функціонування.

Науково-методично обґрунтовано використання трьох концептуальних моделей ерготерапії (РЕО, модель сенсорної обробки В. Данн та модель сімейно-терапевтичної взаємодії), інтеграція яких забезпечила цілісний,

клієнтоцентрований та контекстуально орієнтований підхід до планування втручань.

Описані моделі застосовано коректно та з урахуванням їх теоретичних положень, що дозволило обґрунтувати індивідуалізацію терапевтичних програм, адаптацію середовища та активне залучення сім'ї до процесу втручання.

Протягом 6 місяців усі діти, залучені до дослідження, отримували уніфіковану базову програму мультидисциплінарної реабілітації, що включала заняття з фізичним терапевтом, логопедом, психологом та педагогом. Відмінності між групами стосувалися виключно формату та інтенсивності ерготерапевтичних втручань, що забезпечує коректність порівняльного аналізу ефективності різних підходів.

У першій групі ерготерапевтична допомога була представлена переважно консультативними сесіями, які проводилися один раз на два тижні в очному або дистанційному форматі. Вони включали рекомендації щодо розвитку навичок повсякденного життя, сенсорної обробки, адаптації середовища та формування стратегій саморегуляції в умовах стресу.

Друга група отримувала інтенсивніші ерготерапевтичні втручання в клінічних умовах із частотою три рази на тиждень тривалістю по 45 хвилин. Зміст занять був спрямований на розвиток навичок самообслуговування (одягання, прийом їжі, гігієна), навчальної діяльності, гри, дозвілля та соціальної взаємодії, а також на оптимізацію сенсорної обробки й адаптацію домашнього середовища.

У третій групі, окрім клінічних ерготерапевтичних втручань, здійснювалася системна робота в шкільному середовищі дитини. Вона включала аналіз фізичного та соціального контексту, модифікацію навчальних завдань, адаптацію освітнього середовища, зокрема бомбосховищ і маршрутів до них відповідно до сенсорних потреб дітей, а також міжпрофесійну взаємодію з педагогами та адміністрацією закладів освіти щодо організації інклюзивного навчання та взаємодії з батьками.

Такий дизайн втручань забезпечує методологічно обґрунтоване порівняння консультативного, клінічного та середовищно-орієнтованого (комплексного) підходів, що підвищує наукову валідність отриманих результатів.

Загалом третій розділ демонструє високий рівень методичної розробки ерготерапевтичних програм, логічну структурованість та чітке обґрунтування диференціації втручань між групами, що створює належну основу для подальшого аналізу ефективності запропонованих підходів.

У четвертому розділі дисертаційної роботи представлено комплексний аналіз ефективності ерготерапевтичних втручань у дітей з розладами аутистичного спектра періоду другого дитинства в умовах війни. Отримані результати свідчать про загальну позитивну динаміку ключових показників функціонування, сенсорної обробки та якості життя у всіх досліджуваних групах, що підтверджує ефективність включення ерготерапії до мультидисциплінарної реабілітаційної програми.

Водночас встановлено варіативність вираженості змін залежно від інтенсивності, змісту та контексту реалізації втручань, що обґрунтовує доцільність диференційованого та контекстно-орієнтованого підходу до ерготерапевтичної допомоги.

За результатами оцінювання за шкалою WeeFIM відзначено покращення функціональної незалежності, насамперед у доменах самообслуговування, когнітивного функціонування та загальної автономії. Найбільш виражена позитивна динаміка зафіксована у групі з комплексним втручанням (ОГ2), що свідчить про високу ефективність регулярної, функціонально орієнтованої та контекстно інтегрованої ерготерапії.

Аналіз сенсорного профілю показав покращення сенсорної регуляції у всіх групах, проте найбільш суттєві зміни також виявлено в ОГ2. Це охоплювало всі основні сенсорні домени, що підтверджує ефективність поєднання індивідуальних втручань із модифікацією середовища.

Оцінка якості життя за шкалою PedsQL засвідчила статистично значуще покращення у всіх групах із найвищими показниками в ОГ2 та найнижчими в контрольній групі. Це вказує на те, що інтенсивність та середовищна інтеграція втручань позитивно впливають не лише на функціональні, але й на суб'єктивні показники благополуччя дітей.

Застосування непараметричних методів статистичного аналізу дозволило встановити статистично значущі міжгрупові відмінності за інтегральними показниками WeeFIM, сенсорного профілю та PedsQL, що підтверджує різну ефективність досліджуваних форматів втручання.

Апостеріорний аналіз засвідчив перевагу інтенсивних ерготерапевтичних втручань над консультативним супроводом, а також найвищу ефективність комплексного підходу з інтеграцією втручань у шкільне середовище.

Таким чином, отримані результати переконливо демонструють, що найбільш ефективною є модель ерготерапевтичного супроводу, яка поєднує регулярні клінічні втручання з адаптацією природних середовищ дитини. Такий підхід забезпечує максимальне покращення функціональної незалежності, сенсорної регуляції та якості життя дітей з РАС, що особливо важливо в умовах воєнного стресу та порушення стабільності повсякденного середовища.

У п'ятому розділі дисертаційної роботи здобувачкою здійснено ґрунтовний аналіз та наукову інтерпретацію отриманих результатів. Ця частина роботи характеризується високим рівнем теоретичного узагальнення та демонструє здатність авторки до системного осмислення емпіричних даних і їх інтеграції в контекст сучасних наукових підходів до ерготерапії дітей з розладами аутистичного спектра.

У розділі простежується логічний зв'язок між результатами дослідження та сучасними теоретичними положеннями фізичної терапії та ерготерапії, що свідчить про глибину наукової рефлексії та сформованість дослідницького мислення здобувачки.

Висновки дисертаційної роботи М. С. Виноградової є логічно узагальненим результатом проведеного наукового дослідження та відображають системну інтерпретацію отриманих емпіричних і теоретичних даних. Вони характеризуються високим ступенем структурованості та внутрішньої узгодженості, чітко співвідносяться з метою та завданнями дослідження і повною мірою розкривають ступінь їх досягнення. Висновки демонструють послідовність наукової аргументації та завершеність дослідницького циклу.

Узагальнено сформульовані положення підсумовують результати дослідження, узгоджуються з його метою та завданнями, а також відображають повноту їх реалізації. Вони завершують структуру дисертаційної роботи, забезпечуючи її цілісність і внутрішню логічну завершеність, що в сукупності дає підстави для позитивної оцінки роботи в цілому.

Результати дисертаційного дослідження були апробовані та представлені у доповідях на науково-практичних конференціях і міжнародних наукових заходах, зокрема: ІХ Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Фізична реабілітація та здоров'язберезувальні технології: реалії та перспективи» (Полтава, 2023), Національному конгресі з мультидисциплінарної реабілітації «Формування стратегій роботи в умовах війни» (Львів, 2023), а також міжнародному онлайн-семінарі за участі Латвійської академії спортивної педагогіки та Європейської федерації адаптивної фізичної активності «Clinical rehabilitation management (CRM) in autism spectrum disorders in children. Physical exercise program for children with ASD» (2021).

Дотримання академічної доброчесності. У дисертаційній роботі та наукових публікаціях здобувачки не виявлено ознак порушення академічної доброчесності, зокрема фактів фабрикації, фальсифікації результатів або академічного плагіату. Робота виконана з дотриманням вимог наукової етики та академічної доброчесності, що підтверджується результатами відповідних перевірок.

Позитивно оцінюючи загалом належний рівень наукової новизни, теоретичної та практичної значущості виконаного дослідження, **вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження та побажання, що можуть бути враховані у подальших наукових розвідках та сприятимуть подальшому вдосконаленню представленої роботи:**

1. Доцільним було б більш детально розкрити критерії рандомізації або розподілу дітей у групи дослідження.

2. Потребує уточнення механізм контролю впливу супутніх реабілітаційних втручань (логопедичних, психологічних) на кінцеві результати.

3. Бажано розширити обговорення довгострокових ефектів запропонованих ерготерапевтичних втручань.

4. Деякі положення, подані у п'ятому розділі «Аналіз та узагальнення результатів дослідження», за своїм змістовим наповненням частково мають

характер теоретичного узагальнення та огляду наукових джерел, що більш властиво першому розділу роботи. У зв'язку з цим доцільним є чіткіше розмежування теоретичного та аналітико-інтерпретаційного матеріалу, що дозволило б підсилити логічну структуру дисертації та забезпечити більшу однорідність і внутрішню узгодженість змістових розділів.

Зазначені зауваження та побажання мають дискусійно-уточнювальний характер, не зачіпають принципів положень дисертаційної роботи, не знижують загальної позитивної оцінки її наукового рівня та отриманих результатів і спрямовані виключно на подальше вдосконалення окремих аспектів дослідження, а також окреслення перспективних напрямів подальшої науково-дослідної діяльності здобувачки.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Аналіз дисертації та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дисертація Виноградової Маргарити Сергіївни «Ерготерапія дітей з розладами аутистичного спектра періоду другого дитинства в контексті війни» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомое теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки. Дисертація також відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019), вимогам освітньо-наукової програми, яку завершила здобувачка і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка М. С. Виноградова на присудження ступеня доктора філософії (PhD) з галузі знань 22 «Охорона здоров'я» за спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія».

Офіційний рецензент:

Д. фіз. вих., професор, завідувач кафедри
кінезіології та фізкультурно-спортивної
реабілітації Національного університету
фізичного виховання і спорту

Віталій КАШУБА